

ПЕРША МОНОГРАФІЯ ПРО ПЕРШОГО КОМАНДИРА УПА*

На фоні таких знакових для історії України ХХ ст. постатей, як С. Бандера, Р. Шухевич, ім'я одного з чільних командирів УПА Дмитра Семеновича Клячківського (1911–1945) („Клим Савур”, „Охрім”) губиться. Пересічному читачеві воно маловідоме. Рівненський історик Ігор Марчук, прагнучи популяризувати постать, кілька років тому видав серію статей¹. І ось нещодавно з'явився підсумок студій ученого – наукова монографія, де реконструйовано біографію повстанця з акцентом на його військово-політичній діяльності. Особливо детально розглядається „місія” Клячківського у період другої половини 1943 – початку 1945 рр., коли він очолював УПА на північно-західних українських землях (Волинь і Полісся).

Час від народження Дмитра Клячківського до закінчення „першого періоду” перебування в ОУН (1941 р.), тобто 1920-ті – поч. 1940-х рр. простежено у першому, вступному розділі книги. Виокремлено найважливіші події етапу: навчання у Станіславівській гімназії, торгівельні курси у Львові, служба у польській армії, вступ до

ОУН, членство в осередку товариства „Сокіл-Батько”, керування юнацтвом Станіславівського обласного проводу ОУН. Не претендуючи на лаври посутнього дослідника „вступної” частини біографії Клячківського, історик деталізував період 1940 – першої половини 1941 рр., коли революціонер перебував під радянським слідством.

У цій частині книги автор мав би сповна використати дослідницький інструментарій, зокрема реалізувати можливості порівняльного аналізу. Втім, переважає описовий метод. Обмаль даних про батьків Дмитра Клячківського, його родину. Схематично показане середовище, в якому майбутній повстанець зростає. Не слід обходити і подробиці особистого життя людей з таким значним внеском у історію. Характер героя книжки Марчука формувався без батька. Його мати (дівоче прізвище – Кінах) довгий час виховувала сина сама. У цьому контексті викликає зацікавлення доля рідних сестер Дмитра Клячківського – Лесі та Софії. Автор констатує, що у 1920-х рр. вони виїхали на заробітки до Канади. На нашу

* Марчук І. Командир УПА–Північ Дмитро Клячківський–„Клим Савур”. – Рівне, 2009. – 168 с.

думку, цей сюжет заслуговує на деталізацію. Тим паче, що є така інформація: одна з сестер Клячківського була одружена з Лохмицьким Паньком, але у 1939 р. його покинула і виїхала до Америки². Перебували за кордоном й інші родичі та близькі знайомі майбутнього командира УПА. Наприклад, Іван – син тітки Клячківського Прашко Марії – після закінчення теологічного факультету Львівського університету за протекцією А. Шептицького влаштувався у Римі³.

Нам здається, що подана автором візія „Клима Савура” як людини, з усіма її недоліками й перевагами, трохи ідилічна. Характер, темперамент та інші особисті якості Клячківського виписані І. Марчуком доволі схематично. Він часто-густо наводить гречні оцінки соратниками повстанця його персони, наприклад цитує Р. Волошина, але не робить їх комплексного аналізу. В ідеалі, можна було б узагальнити відомості численних спогадів членів ОУН і УПА, свідків їхньої боротьби про „Клима Савура” в окремому розділі.

З матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України вже можна дізнатися, у кого Клячківський в юнацькі роки закохувався. Так, під час перебування до 1938 р. у Збаражі він упадав за Бохінською Марією. Як зазначала пізніше рідна сестра Марії Надія, у роки німецької окупації Дмитро намагався запри-

язнитися з Бучинською Іриною, котра працювала у ландкомісаріаті Збаража. Очевидно, що кохання революціонера до цих жінок не було взаємним. Марія Бохінська вийшла заміж за якогось Костецького і переїхала працювати вчителькою у село. Ірина Бучинська перебралася до Самбора і там також одружилася⁴. Досі не відомо чогось певного про дружину Д. Клячківського.

І. Марчук залишив „у тіні” спроби повстанця оскаржити рішення суду під час радянського ув'язнення. Засуджений до розстрілу, він за допомогою адвоката Куриленка 25 січня 1941 р. подав касаційну скаргу на рішення Львівського обласного суду. Революціонер наголосив, що до ОУН ніколи не належав⁵. Також від Клячківського до Президії Верховної Ради УРСР надійшло прохання замінити розстріл на іншу міру покарання. Підопічний Куриленка аргументував своє прохання лаконічно: „Я ще молодий”. Останнє прохання виявилось результативним. Як читаємо в рецензованій книзі, вищу міру покарання було замінено на 10 років ув'язнення.

Другий розділ присвячено перебуванню Дмитра Клячківського на посаді керівника Крайового проводу ОУН(б) на Волині та Поліссі у 1942 році. Виходить, він очолив провід випадково: роком раніше попередник Володимир Робітницький помер, „виснажений працею, підпіллям, боротьбою” у Львові, а його заступника – Ростислава Волошина – заарештували німці.

Відколи волинське підпілля отримало нового керівника, І. Марчук переконливо встановити не зміг. Він припустив, що повстанець очолив Крайовий провід ОУН(б) на Волині та Поліссі на початку 1942 р. Але як було насправді? З одного боку, знаємо, що повстанець утік з радянської Бердичівської в'язниці влітку 1941 р. З іншого, – перший завірений Клячківським „Охрімом” документ, який зберігся в українських архівах, датується аж 13 листопада 1942 р.⁶ Що робив і де був Клячківський у міжчасі? Якщо вірити радянському доносу за 1943 р., то „Клим Савур” узагалі прибув на Волинь з Галичини, де закінчив „спеціальні військові курси”⁷. Значною мірою 1942-й залишається „білою плямою” не лише в біографії Дмитра Клячківського, але і в історії ОУН(б) на Волині загалом.

Що утішно, у третьому розділі „Початки УПА та переговори з отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем” не піднімається проблема створення цієї армії як такої. На документальній основі Ігор Марчук вкотре констатує: армія була сформована навесні 1943 р. на Волині. Як доказ, перелічені перші військові відділи ОУН(б) на початку 1943 р. Скільки вже списів полаmano навколо дати створення УПА. А проте надамо слово її керівникам. У наказі Дмитра Клячківського від 24 січня 1944 р. читаємо: „Рік збройної боротьби проти німецького і московського займанця уже за нами... Другий

рік боротьби зустрінемо повні віри і надій”⁸. 1 січня 1945 р. Роман Шухевич почав своє звернення до командирів і бійців УПА з нагоди Новорічних свят так: „За нами 1944 рік – другий рік славного існування УПАрмії”⁹. Якщо 1944 р. був „другим”, то 1943 р. – рік її формування, чи не так?

Оперуючи маловідомим документами, у третьому розділі автор справедливо відзначає першість отамана „Тараса Бульби” у спробах налагодити військову співпрацю з ОУН(б) на Волині. Такі перемовини розпочалися у грудні 1942 р. і тривали до квітня 1943 р. Не викликає сумніву і те, що бандерівська УПА на чолі з Дмитром Клячківським виникла у квітні – травні 1943 р. Як відомо, тоді ОУН(б) на Волині припинила переговори з представниками інших напрямків українського самостійницького руху і „запозичила” аббревіатуру УПА в „бульбівців”.

Четвертий розділ має назву „Літо – осінь 1943-го: війна на три фронти”. Там конкретизується, яку саме структуру УПА (поділ на курені, сотні, чоти) та його запілля своїм липневим наказом запровадив „Клим Савур”. Також йдеться про відвідини ним нарад керівного повстанського активу на Сарненщині та Степанщині (Рівненська обл.) у серпні – вересні 1943 р. Згадується його візит на Конференцію поневолених народів Європи і Азії, яка відбулася 21–22 листопада 1943 р. в с. Будераж Здолбунівського району. Не варто

забувати, що на той момент „Клим Савур” занедужав. Як зазначала референтка Крайового проводу ОУН(б) на північно-західних українських землях „Медуна”, у жовтні командир був „серйозно хворий”¹⁰. Мабуть саме тому, за словами очільника групи „Турів” Ю. Стельмащука, Клячківський ніколи не переховувався у криївках¹¹.

У четвертій частині книги доволі слабенько проаналізовані розпорядчі документи Д. Клячківського, зокрема накази. Хоча зверхник згадується досить часто, незрозумілим виглядає ступінь його впливу на армію. Варто було б рельєфніше вималювати портрет начальника штабу армії „Клима Савура” – колишнього полковника армії УНР Леоніда Ступницького-„Гончаренка”. Про останнього є тільки лаконічна інформація, але чомусь не у четвертому, а в п'ятому розділі книги.

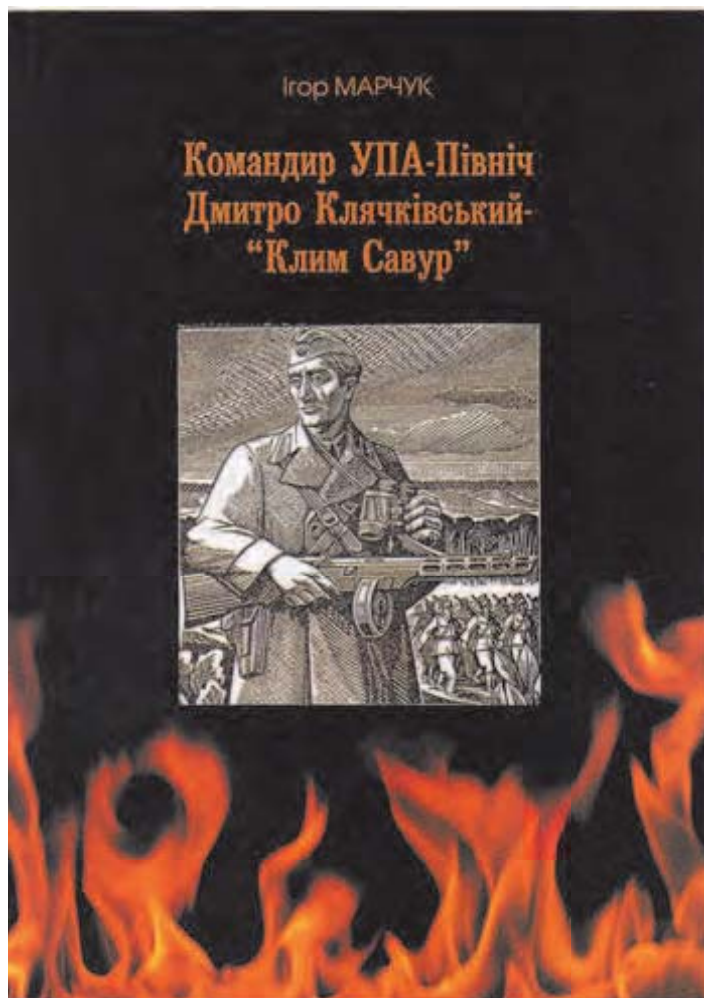
Ігор Марчук не поділяє припущення В. Філяра щодо існування наказу Дмитра Клячківського про одномоментне знищення поляків на Волині. Здійснивши власний текстологічний аналіз листа керівника групи „Турів” Ю. Стельмащука до члена проводу ОУН(б) М. Лебеда від 24.06.1943 р., де такий документ згадувався, автор підловив поляка на фальсифікації. Нагадаємо, що наказ „Клима Савура” про одномоментне винищення поляків у 1943 р., на який є численні посилення, досі ніде не виявлений.

Діяльність головного командира УПА на північно-західних українських землях від листопада 1943 до червня 1944 р. простежена у п'ятому розділі. Мабуть, цей період став для армії вирішальним. На Волинь наприкінці 1943 р. „накотився” радянсько-німецький фронт. Абсолютно не сумірна з УПА радянська потуга примусила українських повстанців пристосовуватися до ситуації. На рубежі 1943 і 1944 років упівці вирушили назустріч ворогам, у радянські тили, щоб там з новою силою розпочати збройну боротьбу. На жаль, автор рецензованої книги недооцінив такий тактичний прийом повстанців і відвів розповіді про це обмаль місця.

Марчук справедливо ставить під сумнів німецькі підрахунки чисельності УПА на Волині та Поліссі. Справді, Клячківському не могло на рубежі 1943 – 1944 рр. підпорядковуватися від 20 до 30 тис. чол. Як свідчать нещодавно виявлені нами документи, якщо до переходу радянсько-німецького фронту у чотирьох групах УПА Д. Клячківського налічувалося 5960 осіб, то після просування фронту на захід і відокремлення групи „Богун” – всього 3840¹². У першій половині 1944 р. чисельність усіх трьох груп УПА–Північ зменшилася. Якщо 1 січня у групі „Турів” було 3048 повстанців, то 15 серпня стало 1270, група „Заграва” за цей час „схудла” на 50 %, а група „Тютюнник” навесні налічувала до тисячі чоловік¹³.

Автор рецензованого видання не обійшов увагою контакти між УПА–Північ, – з одного боку, і угорськими та німецькими формуваннями, – з другого. Що дуже актуально, у п'ятому розділі розвінчується міф про започаткування у квітні 1944 р. співпраці упівців з Вермахтом. (Клим Дмитрук твердив, що Клячківський-„Охрім” 2 квітня запропонував німцям через абверкоманду армійської групи „Північна Україна” спільно боротися з Червоною армією, обіцяючи в обмін на допомогу зброєю подавати розвідувальну інформацію.) І. Марчук цитує маловідому відповідь офіцера німецької розвідки від 4 квітня, який назвав пропозиції „Охріма” „нахабними вимогами”. Крім того, дослідник наводить приклади інших тактичних контактів ОУН(б) і УПА у роки Другої світової війни. Він згадує, наприклад, як радянські органи державної безпеки через своїх представників С. Каріна-Даниленка і А. Хорошуна намагалися порозумітися з представниками ОУН(б) і УПА Д. Маївським і Я. Бусолом у березні 1945 р.¹⁴

Шостий розділ книги стосується не так постаті Дмитра Клячківського, як його ініціатив щодо реорганізації УПА–Північ та підпілля у другій половині 1944 р. Виявляється, командир „зустрів у штики” ідею створення Народно-визвольної революційної організації. За його ініціативою у листопаді реформується під-



пільна мережа ОУН(б) на Волині та Поліссі. Наприкінці року Клячківський хотів замінити неповороткі військові загони УПА–Північ на ВОПи та боївки. Дослідник описує емоційні розмови „Клима Савура” з командиром групи „Тютюнник” Федором Воробцем („Верещака”) восени 1944 р. „Савур” наказав йому вести нещадну боротьбу з радянськими агентами усередині УПА, оскільки мав підозру, що той став на бік „есбістів”. У даному разі слід було б згадати і про випадки помилування головним командиром УПА на північно-західних українських землях деяких своїх соратників, запідозрених у зраді. Наприклад, у 1943 р. так врятувався від смерті організаційно-мобілізаційний ре-

ферент військової округи „Заграва” Трофимчук Павло.

Назва сьомого розділу монографії І. Марчука така сама, як і статті Ю. Шаповала та Д. Веденєєва про Дмитра Клячківського, що вийшла 2006 року – „Пастка для „Щура”¹⁵. Не будемо переповідати усі перипетії радянської операції зі знищення „Клима Савура” на початку лютого 1945 року. Їх добре висвітлив автор. Внесемо лише кілька уточнень. Дослідник переказує сюжет про те, як сержант А. Данилейченко просто вбив „Клима Савура”. Якщо ж точніше, то Данилейченко застрелив його не відразу. Були два попередження здатися¹⁶. На думку Марчука, командир УПА помер від наскрізного кульового поранення у груди. Однак, документи ГДА СБУ свідчать: кілька куль прошило „Клима Савура” навиліт, вони пройшли через спину і вийшли через груди, але „по дорозі” зачепили великі артеріальні судини. Були вражені статеві органи. Почалася сильна кровотеча і больовий шок, що й призвело до смерті¹⁷. Біля тіла Д. Клячківського, читаємо у І. Марчука, було виявлено „різні документи з польовою сумкою”. Нещодавно частину вмісту цієї торби (виявлені документи вже можна називати сенсаційними) нам вдалося знайти у ГДА СБУ. Це нотатки „Клима Савура” про зміну чисельності УПА на Волині та Поліссі у три різні часові проміжки 1944 року, структуру групи „Турів”,

об’ємний протокол допиту начальника штабу з’єднання „Донбас” УПА–Південь Ю. Чміля-„Тирси” від 13.11.1944 р. та інші вельми цікаві речі. Стосовно місця поховання Д. Клячківського – автор припускає: тіло „ймовірно закопане в безіменній могилі на цвинтарі Грабник, що в Рівному”. Та є й інші міркування. За свідченням неназваного працівника Рівненської тюрми (вже покійного), яке цитує письменник Євген Шморгун, тіло Клячківського (у 1945 р. – *В.К.*) привезли через Оржів і Городок у Рівне. Вивели в’язнів, щоб подивилися на нього. „Потім тіло забетонували”¹⁸.

Зміст рецензованої книги органічно доповнюють додатки: 1) витяг з газети „Українські щоденні вісті”, де йдеться про втечу групи в’язнів, у т.ч. Дмитра Клячківського, з Бердичівської в’язниці у 1941 р.; 2) спогади про подорожі Волиню у 1943 р. члена ОУН(б) на Вінниччині Євгена Алетіяно-Попівського; 3) витяги з радянського протоколу допиту про розмову священика УПА Олексія Гуменюка з „Охрімом” у вересні 1943 р. 4) спогади про головного командира УПА на Волині та Поліссі Ганни Козачок; 5) повідомлення проводу ГК УПА і ОУН(б) з нагоди смерті „Клима Савура”.

На завершення декілька міркувань щодо змісту книги в цілому. І. Марчук, що добре, робить „екскурси” до біографій багатьох осіб, котрі входили до оточення Клячківського в останні роки Другої

світової війни. Таку інформацію надібуємо майже в усіх розділах. Вони зі смаком оформлені, виділені із загального тексту, супроводжуються рідкісними світлинами. Втім, за деталізацією життєвої дороги Р. Волошина, І. Литвинчука, Ф. Воробця та інших іноді губиться власне постать „Клима Савура”. В ідеалі полегшила б розуміння місії командира УПА–Північ мапа, на яку б було нанесено місця, де він перебував у певні моменти. Загалом, географія мандрів Клячківського доволі широка. Бував він на Холмщині, у Луцьку, Володимир-Волинському, Любешівському, Ратнівському районах Волинської області, заїжджав на територію сучасної Білорусі (Кобринщина). На Рівненщині командир зупинявся у різних місцинах Костопільського, Мізоцького, Клеванського районів.

Історичний портрет командира УПА (УПА–Північ) Д. Клячківського, ретельно виписаний І. Марчуком – це спроба ліквідувати одну з „білих плям” історії. Дослідникові не було на що спиратися, адже наукові біографії не те що про „волиняків”, а навіть про Бандеру, Шухевича та інших зверхників ОУН і УПА ще не написані. Хтозна, може це і краще, адже науковця нічого не обтяжувало у процесі формування джерельної бази дослідження. В цілому книжка справляє гарне враження. Поза сумнівом, її з’ява – давно на часі.

ПРИМІТКИ

- 1 Марчук І. Командир УПА–Північ Дмитро Клячківський-„Клим Савур” // Визвольний шлях. – 2005. – № 2. – С. 88–105; Марчук І. Останній бій „Клима Савура” // Волинь (Рівне). – 2005. – 4 лютого. – № 5 // <http://www.volyn.rivne.com/2005/2/710-11.html> (01.10.2009); Марчук І. Останній бій „Клима Савура” (фрагмент з історичної розвідки) // Визвольний шлях. – 2003. – № 3. – С. 34–39.
- 2 Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 11. – Спр. С-8467. – Т. 2. – Арк. 197.
- 3 ГДА СБУ. – Ф. 11. – Спр. С-8467. – Т. 1. – Арк. 33.
- 4 Там само. – Т. 2. – Арк. 88.
- 5 Там само. – Арк. 8.
- 6 ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 11–14.
- 7 ГДА СБУ. – Ф. 11. – Спр. С-8467. – Т. 1. – Арк. 12.
- 8 Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали / Вовк О. та ін. (упоряд.), Сохань П. та ін. (співгол. ред. ради). – К.; Торонто, 1999. – С. 44–45. – (Серія „Літопис УПА. Нова серія”. – Т. 2).
- 9 Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / Сергійчук В. (заг. ред.), Богунов С. та ін. (ред.). – К., 2007. – Т. 1. – С. 397.
- 10 ГДА СБУ. – Ф. 11. – Спр. С-8467. – Т. 1. – Арк. 251.
- 11 Там само. – Арк. 94–95.
- 12 Там само. – Ф. 2. – Оп. 55 (1953 р.). – Спр. 7. – Арк. 158.
- 13 Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920 – 1956. – К., 2008. – Т. 2. – С. 233–235, 237.
- 14 Росов О. Советская Украина и подполье ОУН: мир был возможен // Еженедельник „2000”. – 2008. – 19–25

декабря. – № 51 // <http://www.2000.net.ua> (01.10.2009).

- 15 Шаповал Ю., Веденєєв Д. Пастка для „Щура”. 4 листопада одному з засновників УПА Дмитрові Клячківському виповнилося 95 років // Дзеркало тижня. – 2006. – 4–10 листопада. – № 42 // <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/621/54958> (01.10.2009).
- 16 ГДА СБУ. – Ф. 11. – Спр. С-8467. – Т. 2. – Арк. 199.
- 17 Там само. – Арк. 207.
- 18 Джигирей О. Волинська земля вшанувала легендарного к-ра УПА на місці його загибелі // Волинь (Рівне). – 2008. – 23 травня. – № 18. – С. 7.